

Галина Ковальчук

Традиційні колекції відділів стародруків та рідкісних видань. Проблеми формування

У статті на підставі узагальнення значної кількості опублікованих матеріалів та певного досвіду ставиться мета детально охарактеризувати фонди книжок, які насамперед мають переглядатися для укладання Державного реєстру книжкових пам'яток, а також основні підходи до їх комплектування та обліку, оскільки не в усіх бібліотеках дані пам'ятки виділені в окремі колекції для особливого зберігання.

Відділи рукописів, стародруків та рідкісних видань бібліотек — це історико-книгознавчі відділи, які є своєрідною базою вивчення історії книги, що досліджує як книжкові потоки, так і окремі твори друку (писемності). Тому для роботи в цих підрозділах дуже важливим є розуміння завдань і проблем загальнокнигознавчих, бібліотекознавчих, бібліографознавчих і історико-книжних; необхідна відповідна наукова підготовка співробітників.

Унікальні знання, що накопичувались у відділах рідкісних видань (ВРВ), як правило, не фіксувалися, і тому сьогодні складно розібратися, що становить ядро тієї чи іншої колекції, чому та чи інша книжка були сюди відібрані (йдеться не про стародруки, а про рідкісні видання ХІХ—ХХ ст.). Безперечно одне: це видання, що мають історичну, духовну, культурну і наукову цінність.

У своїх дослідженнях Л. А. Дубровіна та Л. В. Муха¹ виявили типи й види фондів, що вирізняються історико-культурним значенням і складом книжок у них. Спеціалізовані фонди, до яких належать відділи стародруків та рідкісних видань, стосуються другого типу, умовно виділеного цими науковцями. Він формується на

¹ Дубровіна Л. А., Муха Л. В. Исторические коллекции книг и библиотечных собраний и совершенствование их организации и хранения // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление. — К., 1989. — С. 127—133.

Ковальчук Галина Іванівна, к. і. н., заввідділом стародруків та рідкісних видань НБУВ.

підґрунті комплексу критеріїв цінності. В своїй основі спеціалізовані фонди цього роду ретроспективні й відрізняються від загальних не тільки історико-культурною значущістю, а й музейно-архівними способами зберігання і специфікою обслуговування.

Щодо видів спеціалізованих фондів (історичних бібліотек, тематичних зібрань власників та штучно створених колекцій рідкісних і цінних видань), то відділ стародруків належить до третього виду, виокремленого в згаданій публікації; його колекції створено за хронологічною ознакою (інкунабули, тобто друки ХV ст., та палеотипи, видання першої половини ХVІ ст.), хронологічною та шрифтовою ознакою (колекції кирилических стародруків ХVІ—ХVІІІ ст. й іноземні стародруки того самого періоду, громадянського друку), поліграфічними особливостями або унікальністю збережених примірників (колекції рідкісних видань), форматом (колекції мініатюрних видань) та ін.

Створення відділів стародрукованих або рідкісних видань у вже існуючих великих бібліотеках передбачало, як правило, відбір книжок у загальних фондах. Проте це не просто перегляд книжок і відбір усього, що могло виявитися вартим наддбайливого збереження. В роботі з такими фондами всі традиційні бібліотечні процеси — комплектування, збереження, використання — набувають особливої специфіки. Організація зібрання рідкісних та цінних книжок — справа наукових досліджень і відповідної методики.

Щодо стародруків питання вирішувалося простіше, часто за хронологічною ознакою. Бібліотеки виокремлювали як особливі збірки фонд інкунабул, палеотипів, видання найвидатніших європейських друкарів ХVІ—ХVІІІ ст., а також цікаві видання того самого періоду інших фірм, переважно з ілюстраціями, коштовними оправами, визначні за змістом, нестандартні за форматами. До розряду абсолют-

© Ковальчук Г. І., Київ, 2001

них раритетів учені відносять **ксилографічні книжки XV ст.** У визначенні їх міститься назва техніки, в якій вони зроблені — ксилографія або обрізна гравюра на дереві, що слугувала друкарською формою для цих книг². Ксилографічні суцільно гравіровані книги друкувалися на території Нідерландів, Західної Німеччини та Північної Італії. Всього зафіксовано 33 таких видання, близько 200 прим. Більшість з них дійшла до нашого часу в єдиному примірнику, деякі лише у фрагментах.

Як правило, колекції стародруків формувалися ще за шрифтовою ознакою: латиниця, кирилиця, глаголиця, східні шрифти. Кожна країна виділяла окремо й видання національні чи регіональні.

Тут варто спинитися на розумінні **національної книги** щодо України. Найрозповсюдженіше уявлення — українськими вважаються *кириличні* стародруки, починаючи від видань Івана Федорова і до кінця XVIII ст. Але в українських землях у XVI — XVIII ст. активно друкували книжки також латинським шрифтом — польською, латинською, німецькою та іншими мовами. І не лише релігійні видання для католицької чи уніатської церков. Праці з природознавства, техніки, сільського господарства, медицини в Україні в цей час видавалися здебільшого іноземними мовами³. Таким чином, видані друкарнями Києво-Печерської лаври, Почаївського монастиря та багатьох інших друкарень на терені України твори польською чи німецькою мовою є, погоджуємося з С. Г. Кулешовим, книгами українськими, незалежно від того, якою мовою вони надруковані. Поділ книжок на «кириличні = старослов'янські (староукраїнські) = православні = українські» та «латинським шрифтом = католицькі = іноземні» є, певною мірою, ідеологічним і не може застосовуватись у книгознавстві, бо призводить врешті-решт до спецсовищ, заборонених книжок, тобто до втрат у збереженні повноцінного репертуару, що лише у сукупності своїй може дати цільну картину суспільства в конкретний проміжок часу.

Отже, стосовно стародруків пріоритетною є не мовна ознака відбору, а територіальна, точніше **етнографічно-територіальна**. Тому, на нашу думку, доцільно і навіть обов'язково слід збирати всі видання друкарень, котрі діяли на українських

землях протягом XVI—XVIII ст., описувати їх і вводити до наукового обігу. Відомо ж, що багато вітчизняних письменників та вчених того часу писали, поряд із церковнослов'янською (точніше, за С. І. Масловим, староукраїнською, тобто старослов'янською в українській редакції), польською та латинською мовами.

Важливим для ВРВ є визначення **екземплярності** примірників одного видання, що зберігаються тут. Найчастіше стародруки та рідкісні видання XIX ст. відбираються сюди всі, а видання XX ст. — по одному примірнику, решта — в інших відділах. У деяких методичних рекомендаціях Російської державної бібліотеки (РДБ, раніше Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна — ДБЛ) та на їх ґрунті ДРБ ім. КПРС (нині — Національної парламентської бібліотеки України) рекомендується збирати по три примірники стародруків⁴. Але, погодьмося, щодо рідкісної книги будь-якої епохи не існує поняття дублетності. Кожен примірник є своєрідним, кожен підлягає вічному збереженню, кожен є непересічною цінністю. Обов'язки бібліотекаря — старанно враховувати всі особливості раритету. Питання екземплярності бібліотеки вирішують, безперечно, самостійно, проте логічно, якщо є відділ стародруків, саме там зберігати всі стародруки. Це зручно щодо збереження, наукових досліджень і обслуговування — читач тут розшукуватиме потрібні старовинні видання. Стосовно ж видань XIX—XX ст., то слід враховувати т. зв. Raumproblem, тобто проблему простору, приміщень у певній бібліотеці. Доцільніше все-таки україніку збирати найповніше, якщо не існує спеціального відділу, а решту видань цього періоду — до трьох примірників, якщо видання справді є цінним та рідкісним.

У бібліотеках, де фонд рідкісних видань є порівняно незначним, не потрібно копіювати великі бібліотеки й формувати колекції з нечисленних примірників. Краще створити власні колекції, скажімо, рідкісних видань регіону, видань власної установи, колекції книжок з певної тематики. Можна розширювати хронологічні межі колекцій, оскільки у ВРВ збираються книжки вічного збереження, котрі не підлягають списанню ні за яких обставин.

У зв'язку з цим своєчасним уявляється питання про співвідношення **місцевих і центральних видань** у фондах рідкісних та цінних книг бібліотек

² Долгодрова Т. А. Немецкие ксилографические книги XV века в собрании Российской государственной библиотеки // Девятая междунар. науч. конф. по проблемам книговедения. — М., 2000. — С. 106.

³ Кулешов С. Українська книга: межа національної приналежності // Книжник. — 1992. — № 3. — С. 34.

⁴ Формирование, организация и использование фондов редких и ценных книг в областных универсальных научных библиотеках: Метод. рекомендации. — К., 1987. — С. 5.

різних адміністративно-регіональних рівнів⁵. Можливо, доцільно перенести акцент на формування книжкових пам'яток саме місцевого рівня у складі фондів регіональних бібліотек. Місцеві видання, випущені за книжковою традицією обласних культурних осередків, детальніше, повніше й наочніше покажуть процеси, з яких складається об'єктивна картина життя регіону. Іншими словами, бібліотека певного регіону при формуванні фондів книжкових пам'яток повинна враховувати його завдання та потреби. До таких фондів мають потрапити видання, що становлять інтерес лише для цієї місцевості, наприклад, приватні бібліотеки видатних діячів даного краю, видання, пов'язані з історією розвитку даної місцевості, що мають велике значення для регіону.

Отже, заслуговує на увагу ідея **ранжування фондів** книжкових пам'яток щодо історико-культурної значущості: світового рівня, національного, регіонального та місцевого.

Безумовного авторитетного тезаурусу рідкісностей, тобто остаточного списку рідкісних і цінних видань, своєї догми для всіх бібліотек, не існує, та й не може існувати. Як курйоз сприймається пропозиція відібрати всі рідкісні книжки і забрати їх з бібліотек до музеїв чи державних скарбниць на зразок сховища Національного банку. Насамперед, порушується загальновизнане цивілізацією право на інформацію, на відкритість суспільства⁶.

До того ж бібліотека з тих чи інших причин може й не цікавитися певними групами книг, що традиційно вважаються рідкісними. Наприклад, бібліотека спеціалізованого профілю може саме ним обмежити комплектування рідкісних видань. У галузевих бібліотеках хронологічний критерій видань певного профілю є суттєвим, інколи основним для визначення цінності видання даної категорії. Так, для медичних бібліотек російські фахівці пропонують продовжити верхню межу критерію хронологічної глибини (тобто дату, до якої видання слід включати до фондів книжкових пам'яток з максимальною повнотою) до першої чверті ХХ ст.⁷

⁵ *Кваше Е. В.* О соотношении местных и центральных изданий в фондах книжных памятников государственных библиотек страны // Шестая Всес. науч. конф. по проблемам книговедения. — М., 1988. — С. 39—40.

⁶ *Горфункель А. Х.* Что такое редкая книга? // Редкие книги и рукописи: Изучение и описание. — Л., 1991. — С. 14.

⁷ *Жаворонкова Е. Ю.* Формирование фондов книжных памятников (опыт Государственной центральной научной медицинской библиотеки России) // Вестн. БАЕ. — 2000. — № 3. — С. 76.

Не можна забувати, що в будь-якій галузі є, умовно кажучи, свої інкунабули, тобто перші видання цієї тематики, присвячені, наприклад, залізницям, автомобілям, кіно і т. п. Те ж саме стосується й історії: перші мемуари, щоденники, листування, памфлети, полемічні праці, документи місцевого характеру.

При комплектуванні рідкісних та цінних видань усі можливі критерії рідкісності примірника повинні закладатись у **профіль комплектування відділу**, який має бути розроблений обов'язково. Основу профілю комплектування складає перелік вищеназваних груп рідкісних та цінних видань, типи й види видань, що плануються чи виділяються в окремий фонд, їх зміст, екземплярність. Приблизний профіль комплектування названих відділів наведено у різних інструктивно-методичних матеріалах бібліотек. Приміром, у методичних рекомендаціях «Формирование, организация и использование фондов редких и ценных книг в областных универсальных научных библиотеках» подано профіль комплектування відділу рідкісних і цінних книг ДРБ УРСР ім. КПРС. Перелік вміщує такі групи видань: стародруки (видання кириличного та глаголичного друку, окремо українські, та видання громадянського друку — російські до 1825 р., українські до 1860); російські та українські видання ХІХ—ХХ ст. (30 різних позицій); фонд довідкової бібліотеки з книгознавства (20 позицій). У НБУВ, крім того, до профілю комплектування відділу стародруків та рідкісних видань включено й іноземні стародруки ХV—ХVІІ ст., а також краці (за різними ознаками) іноземні видання ХVІІІ—ХІХ ст.; мініатюрні видання; історичні листівки (від ХІХ ст. по 1945 р.).

Проте жодна книжкова скарбниця не може бути гідним чином представлена простим переліком унікальних примірників. Жодна, навіть найбільша бібліотека, не замінює інші історичні книжкові зібрання, оскільки не може бути абсолютно ідентичним їх склад. Деякі інкунабули та й інші стародруки відомі в єдиному примірнику.

Свого часу існувало багато різних бібліографічних довідників, якими бібліотекарі керувалися при визначенні рідкісності книжок. Більшість з них не застаріла і в наші дні, тому доцільним є перевірка фонду, скажімо, за довідником Геннаді. «*Manuel du libraire*» Брюне витримав п'ять видань, тут враховано 40 тис. друкованих праць, вказано якості, що надають книжкам цінності, наведено історію різних видань і перевидань, перераховано краці й піратські видання, ціни, одержані в ході продажу і т. п. Згодом, у 1859—1869 рр., опубліковано вісім

томів «Тresor des livres rares et precieus» Грассе, аналогічні першому виданню. На жаль, їх концепція, що книги мають характеризуватись не лише за назвами, а й за змістом, зникла разом з ними⁸. Проте ці довідники не можна вважати вичерпними, оскільки вони склалися понад 100 років тому.

При комплектуванні чи докомплектуюванні книжкових зібрань необхідно дотримуватися принципу повноти або комплектності. Йдеться про повноту фіксації історичного, культурного, наукового або іншого явища, суттєвого для тієї чи іншої епохи. Це можуть бути видавничі або різного роду тематичні колекції: одного твору, одного автора, одного жанру і т. п., які поступово збиратиме ВРВ або купить, за наявності коштів, у бібліофіла. У профілі комплектування відділу, таким чином, слід відбивати збирання подібних колекцій і збереження цих своєрідних комплексів пам'яток.

Колекція рідкісних видань, як ми вже підкресливали, не є закритою, вона, не дуже активно, але постійно поповнюється. Відділ рідкісних книг не може існувати лише за рахунок передачі сюди книг з основних фондів. Після першого відбору літератури й створення ядра відділу комплектування повинно проводитися за рахунок розумного придбання книжок шляхом купівлі або дарів.

Ми повинні наполягати на придбанні розкішних видань для відділу, тираж їх завжди невеликий. Практично вони доступні лише приватним особам. Світова практика — купівля книжок у магазинах, у т. ч. букіністичних, а також на аукціонах, для чого національним бібліотекам у багатьох країнах надаються привілеї на подібні придбання¹⁰. У нас же коштів, що асигнувалися б державою на це, немає. Тому до завдань бібліотекарів входить відбір з маси поточних надходжень тих примірників, які колись цінуватимуться за те, що в них символічно відбито сучасну епоху, і які вже є чи будуть з часом рідкісними й унікальними. І в даному разі це не тільки розкішні видання. Рідкісність книжки не завжди відповідає її ціні. Не обов'язково, щоби до ВРВ потрапляли лише найдорожчі видання. Туди варто направляти книги, які або важко замінити, або складно віднайти.

Кращий же метод добиватися одержання нових подарунків — рекламувати вже подаровані книжки, влаштовувати церемонії вручення видань, давати повідомлення у засобах масової

інформації, організовувати виставки та екскурсії.

Теоретично можливим є й обмін дублетами з іншими бібліотеками, виготовлення фотокопій відсутніх, але потрібних у фонді видань, що є в інших бібліотеках. Формуванням фонду рідкісних та цінних видань повинні займатися не тільки співробітники відповідного підрозділу, а й відділу комплектування, а також відділу основних фондів.

Принциповою є переорієнтація психології людей, котрі займаються питаннями комплектування ВРВ, на збирання не лише пам'яток давнини, а й сучасних рідкісних та цінних видань. Завдання це дуже складне — і з причин фінансових, і в зв'язку з занепадом мистецтва книги. Не можна збирати все без розбору, системи. Не буде цінним таке збирання, хоча там і накопичиться значна кількість раритетів. Бібліотеки самі відповідають за розподіл і оновлення своїх фондів. Необхідні спеціальні дослідження питань комплектування сучасними рідкісними та цінними виданнями й примірниками.

Варто підкреслити, що не слід допускати кампанії по «чистці фондів» — не можна змінити історію чи применшити значення, яке ті чи інші книжки мали свого часу. Це все джерела для майбутніх досліджень, і наше завдання — їх зберегти.

Так, кожна вітчизняна книга кириличного друку XV—XVIII ст. (старослов'янськими літерами) може розглядатися як пам'ятка друку і тому підлягає дбайливому збереженню у відділі рідкісних книжок будь-якої бібліотеки. Що стосується пізніших видань кириличного шрифту (XIX—XX ст.), то пам'яткою може бути лише окремий примірник певного видання, а не всі друки, тобто сам кириличний шрифт без урахування хронології видань не є ознакою рідкісності. У сукупності ж колекція кириличних друків дає змогу вивчати історію друкування кирилицею в комплексі, від моменту зародження до часу згасання¹¹.

Не менш вагомою з історичного й наукового поглядів є колекція т. зв. гражданського друку XVIII — початку XIX ст., де збираються підручники, наукові праці з різних галузей знань — фізики, хімії, астрономії, математики, історії та ін. Для колекцій книжок гражданського шрифту нижньою межею є 1708 р., час реформи азбуки і друку Петром I. Реформа, як відомо, полягала у створенні нового шрифту на основі почерку московського письма кінця XVII — початку XVIII ст., латинського шрифту антикви

⁸ Брейя П. Отдел редких книг в библиотеке // Бюллетень ЮНЕСКО для библиотек. — Т. XIX. — 1965. — № 4. — июль-август. — С. 185.

¹⁰ Там само. — С. 194.

¹¹ Работа с редкими и ценными изданиями: Метод. рекомендации. — М.: ДБЛ, 1985. — С. 5.

і у зміні й спрощенні алфавітного складу російської азбуки. Так, були вилучені застарілі грецькі літери π , ξ , ω , які не передавали вже жодних звуків російської мови, лігатура *от*, знаки наголосу (*сили*) і скорочень (*титли*). Були введені нові літери — *э*, *я*, *а* замість визначення чисел літерами стали застосовувати арабські цифри¹².

Верхньою межею вичерпного комплектування видань у Росії прийнято 1830 р., раніше — 1825. Друкарство цього часу є природним продовженням і завершенням процесів XVIII ст. Новий етап починається в середині 20 — на початку 30-х років XIX ст., коли відбуваються суттєві зміни у видавничій сфері: широка професіоналізація видавничої і письменницької справи, різке розширення книжкового репертуару, значне зростання тиражів книжок. Принципово новий етап спостерігається у поліграфічному і паперовому виробництві — перехід від ручного до машинного способу книгодрукування і вироблення паперу.

Видання гражданського друку XVIII ст., особливо епохи Петра I, добре описані й досліджені. Зокрема, слід звернути увагу на такі фундаментальні праці, як «Каталог хранящимся в императорской Публичной библиотеке изданиям, напечатанным гражданским шрифтом при Петре Великом» (СПб., 1867) А. Ф. Бичкова; «Описание изданий гражданской печати: 1708 — янв. 1725 г.» (М.; Л., 1955) Т. А. Бикової та М. М. Гуревич; «Сводный каталог русских книг гражданской печати XVIII века. 1725—1800: В 6 т. / ГБЛ, ГПБ, БАН, ГПИБ, НБ им. А. М. Горького МГУ; Сост. Е. И. Кацпржак и др. — М., 1962—1975. Обліковано 9836 видань.

В Україні гражданське книгодрукування починається лише 1764 р.¹³ Однак з огляду на специфіку історії українського книговидання, цензурні утиски українського слова в XIX ст., на вкрай погане збереження таких видань, на значення для України кожного них вважаємо доцільним і навіть необхідним на початку XXI ст., зосереджувати у ВРВ т. зв. «Україніси» XIX ст., тобто всі книжки, надруковані українською мовою або в українських землях, хоча б у 1—3 прим. Безперечно, порушувати сьогодні меморіальні приватні колекції, що компактно зберігаються в державних книгосховищах, і вилучати звідти україніку не можна; їх присутність там треба відбивати в каталогах. Але

наш досвід свідчить, що такі видання є у загальних і навіть резервних фондах, і для кращого збереження слід зосереджувати їх у ВРВ. Скільки ж таких видань було списано свого часу (як застарілі, пошкоджені та «малоцінні») і втрачено, можливо, назавжди! Отже, докомплектування ВРВ вітчизняними друками XIX та навіть перших двох десятиріч XX ст. (з огляду на відомі історичні події, під час яких книжки гинули найбільше) є першочерговим.

Складнішою є справа з відбором інших категорій т. зв. рідкісних видань XIX—XX ст. Досить неточні визначення базових понять «рідкісна» та «цінна» книга призводили до того, що одні бібліотеки збирали видання першої половини XIX ст., інші — всього XIX ст. Сюди потрапляли рядові малотиражні видання, тобто фізично рідкісні, незважаючи на їх історико-культурне значення.

Рідкісність — критерій, який не є ані абсолютним, ані незмінним. Інколи вибір цього критерію являє собою шлях найменшої протидії, наприклад, у тих випадках, коли автоматично передають до ВРВ усе, що публікується тиражем до двохсот примірників. Варто обов'язково брати до уваги інтерес до книг, який визначає й попит на них. Тому суто спеціалізовану брошуру, опубліковану в 50 прим., слід вважати менш рідкісною, ніж бібліографію, що вийшла тиражем у 500 чи 1000 прим., але користується дуже великим попитом. Бібліотекар у ролі творця архівів майбутніх поколінь має врятувати те, чому судилося швидко зникнути. Отже правильно вчинили з колишнім спецховищем ті бібліотеки, які зберегли цей фонд компактно, цілісною колекцією, саме за принципом рідкісності збережених примірників та їх змісту.

Відбір рідкісних видань XIX—XX ст. без врахування колекційного принципу може призвести (і призвів) до хаотичного, випадкового й невмотивованого добору книжних рідкісностей. Тим більше, що плінність кадрів не давала змоги підтримувати ті критерії відбору, які, можливо, розроблялися, але не закріпилися в документах або були відкинуті як невідповідні.

Скажімо, в інструкціях ДБЛ, а отже — в усіх бібліотеках СРСР, де були ВРВ, рекомендувалося відбирати перші видання **найважливіших партійних і державних документів**. Хто може визначити, які з них є саме такими? От і потрапляли до відділу окремі видання документів як на сьогодні — далеко не найважливіші. Тому слушною здається висловлена свого часу завідділом рідкісних видань бібліотеки Ленінградського університету А. Х. Горфункелем пропозиція: якщо збирати, то у вигляді

¹² Гражданский шрифт // Книговедение: Энциклопедический словарь. — М., 1982. — С. 153.

¹³ Петров С. О. Гражданське книгодрукування на Україні (XVIII — середина XIX ст.) // Книга і друкарство на Україні. — К., [1965]. — С. 108—127.

колекції всі документи, не поділяючи їх на найважливіші й не дуже¹⁴.

У всіх великих бібліотеках СРСР було прийнято зосереджувати у ВРВ усі нелегальні і заборонені до 1917 р. видання, а також усі видання часів революцій і громадянської війни. І це правильно, адже продукція т. зв. вільного російського та українського верстату (брошури, прокламації, листівки) з огляду на умови нелегального видання, часті погроми, конфіскації, знищення й урядовими організаціями, й приватними особами, до яких вони потрапляли і котрі, боючися відповідальності, прагнули від них позбутися, — без сумніву є найрідкіснішими і дуже важливими для вивчення історії. В цьому смислі запропоноване РДБ формулювання «конфісковані й заборонені видання творів прогресивного змісту» справді є невідповідним¹⁵. Завдання бібліотек — продовжувати дбайливо збирати всі нелегальні видання, видання всіх партій та організацій часів революції та громадянської війни, і тільки за умов всебічно повної збірки видань дослідники зможуть зробити правильні узагальнення і висновки для історії. Це тим більше важливо, що теоретичних робіт, які розкривають видавничу діяльність різних партій, майже не існує.

Сказане певною мірою стосується колекцій листівок. Вони, як правило, також збираються у ВРВ як вид друку, що зникає в першу чергу. Листівки належать до числа недостатньо досліджених джерел, а в багатьох випадках навіть просто незамовлюваних. Радянським листівкам пощастило більше, їх і збирали дбайливіше, і описували, випускаючи навіть друковані каталоги. Значно гірше ситуація з листівками «нерадянськими»¹⁶. Величезна їх кількість загинула, а ще більше було винищено з ідеологічних та політичних міркувань у кінці 20-х і в 30-ті роки. Скільки їх існує, де вони збережені — невідомо. Листівки ці, найчастіше, досі не описані, не введені до наукового обігу, а значить, не стали джерелом досліджень.

Усі ВРВ, за рекомендацією ДБЛ, збирали також прижиттєві видання творів видатних учених, письменників та кращі їх перевидання. Перші видання того чи іншого письменника з'являються тоді, коли він ще не одержав загального визнання. Тираж першого видання великим не

буває. Часто книжки не знаходили одразу покупців, гинули або знищувались розчарованими авторами. Думається, що після виокремлення в основному фонді певного масиву таких видань систематичного відбору надалі не було. Кого вважати видатним, коли й хто це визначає стосовно, скажімо, сучасників — невідомо. Так, у деяких бібліотеках до ВРВ збирають твори лише померлих письменників. Отже, для виконання цього критерію відбору потрібно застосовувати ретроспективне докомплектування, в ідеалі формуючи всередині фонду рідкісних книжок колекцію прижиттєвих видань. Хоча за важливістю відбиття авторської волі або реконструкцією творчого процесу, за дбайливістю підготовки тексту посмертні видання не рідко перевершують прижиттєві.

Особливо ретельно належить відбирати й зберігати видання українських письменників, адже відомо, що в силу різних історичних і ідеологічних обставин ці книжки часто становлять бібліографічну рідкісність.

На нашу думку, не слід комплектувати ВРВ сучасними виданнями книжок художньої літератури підвищеного попиту, як це робиться в деяких бібліотеках. Збереження таких книжок потрібно забезпечувати в інший спосіб.

А от факсимільні видання кращих пам'яток рукописної та друкованої книжності ми вважаємо доцільним зберігати у ВРВ, і не обов'язково лише як страхову копію, якщо тут знаходиться дорогий оригінал. Факсимільні друки є, певною мірою, також рідкісними й цінними і становлять специфічний тип видань у силу свого особливого цільового і читацького призначення. Зберігати їх слід не серед відповідних колекцій — альдин чи інкунабул, а в колекції рідкісних книжок, відбиваючи в каталогах наявність копій тих чи інших видань.

Перші факсимільні видання з'явилися в Європі на початку XIX ст., що було пов'язане з виникненням і розвитком допоміжних історичних дисциплін — дипломатики й палеографії. На першому етапі розвитку техніка відтворення була ще дуже недосконалою, навіть примітивною: факсиміле виконували, прорисовуючи оригінал через прозорий папір з подальшим гравіруванням на дереві або металі¹⁷. Перші факсимільні видання в Росії виготовляють із середини XIX ст. Тут одним з перших застосував для точного відтворення оригіналів фотографію видатний мистецтвознавець і колекціонер П. І. Севастьянов.

¹⁴ Горфункель А. Х. Что такое редкая книга? // Редкие книги и рукописи: Изучение и описание. — Л., 1991. — С. 17.

¹⁵ Там само. — С. 15—16.

¹⁶ Михеева Г. В. Коллекция белогвардейских листовок в фондах Российской национальной библиотеки / Восьмая науч. конф. по проблемам книговедения. — М., 1996. — С. 292—293.

¹⁷ Мусихина О. М. К истории развития факсимильных изданий в России // Там само. — С. 185—187.

Спробу класифікувати факсимільні видання за ступенем їх наближення до оригіналу було здійснено в радянський час у Технічних умовах «Издания факсимильные. Типы и основные параметры. Полиграфическое оформление».

Треба розрізняти факсимільні й репринтні видання. Перші — це відтворення даного конкретного примірника книги чи рукопису з усіма особливостями оригіналу (фактури, паперу, поміток на берегах, плям та ін.). Другі — точне відтворення видання книги.

Колекція рідкісних видань має постійно докомплектуватися і кращими зразками поліграфічного та художнього оформлення, створюючи своєрідну колекцію в колекції, можливо (якщо буде такий матеріал), за видавничими колекціями, як колись, коли бібліофіли збирали видання Альдів чи Ет'єнів. М. Й. Вольф першим у царській Росії розпочав випуск великоформатних, розкішно оформлених ілюстрованих книжок, тому видання його фірми завжди цінувалися бібліофілами та книготорговцями¹⁸. Його подарункові видання внесли помітний вклад до книжної культури. У книжках використовувалися ілюстрації відомих зарубіжних і вітчизняних художників. Деякі видання, зважаючи на складне поліграфічне виконання, друкувалися за кордоном. Їх зовнішній вигляд характерний для видавництва М. Й. Вольфа — коленкоріві оправы, золотий обріз, багатофарбове тиснення на обкладинці. Найбільшу популярність фірмі принесла «Живописная Россия» (вийшла в 19 томах). Безперечно, такі видання є цінними, заслуговують на спеціальні умови збереження і опису. Повного довідника видань фірми, наскільки нам відомо, не існує. Бажано, у картотеках ВРВ представляти продукцію видавництва, що є справді зразковими.

Увагу слід звертати й на характерні особливості видання. Вони логічно розподіляються на три основні категорії: текст, поліграфічне оформлення та ілюстрації. Книги із зразками друкарських шрифтів і прикрас теж дуже рідкісні і дуже важливі для атрибутивної діяльності у відділі. Варто збирати й перші примірники видань, одержані за допомогою нових поліграфічних технологій. До речі, першими друкованими ілюстраціями часто були підфарбовані гравюри. В другій половині XIX ст. вже зустрічалися книги з чудовими офортами, а пізніше з геліо- і фотогравюрами, тонкість ліній яких

вражає. Не можна нехтувати й такими виданнями, як каталоги художніх виставок і преїскурантів, оскільки вони відбивають смаки минулих поколінь. Існують книжки, надруковані на рідкісних матеріалах типу веленевого паперу, тканини і пластикатів (полівінілхлориду), що з'явилися певний час тому. Досить рідко зустрічаються й високоякісні сорти паперу: «люкс», японський веленевий, китайський тонкий, ватманський і голландський ручного вибору. Як правило, в таких книжках вказується цифра тиражу, відповідного кожному сорту паперу. Для видань на старих високоякісних сортах паперу характерні не лише ширші береги, а й високий склад паперової маси, що підвищує її щільність і білизну. Не можна не згадати про експериментальне застосування кольорового паперу, вперше застосованого в світі при друкуванні книжок ще в XVIII ст.

Традиційним є збирання у ВРВ книжок незвичних форматів, як дуже великих, що є вже рідкістю, так і найменших, мініатюрних. Витоки останніх сягають корінням у давнину. В епоху середньовіччя створювали рукописні мініатюрні книжки. З винаходом друкарства їх стали виготовляти за допомогою рухомого, набірною шрифту. В інкунабульний період мініатюрні книжки друкувалися тими самими шрифтами, що й великоформатні. Це призводило до збільшення товщини книги, тому, як правило, у мініатюрних книжках друкувалися твори невеликого обсягу. Надалі, у зв'язку зі зменшенням розміру шрифтів, з'явилися нові можливості їх створення.

Мету виготовлення маленьких книжок було сформульовано ще в середині XIX ст.: продемонструвати ступінь досконалості, до якого дійшло книгодрукування¹⁹. Крім того, їх легко переносити і користуватися ними. В наш час²⁰ одні вважають, що мініатюрна книжка надає естетичну насолоду насамперед своїм зовнішнім виглядом та художнім оформленням і форматом. Це взагалі не книга для читання, а іграшка, розвага — таке ставлення більшості художників. Обкладинки мініатюрних книжок бувають справжніми витворами мистецтва, а для деяких примірників виготовлено ще й футлярчики. Інші стверджують, що мініатюрна книга — це повноцінне видання, взірець книжкового мистецтва з чіткими, науково обґрунтованими

¹⁸ Зайцева Е. А. Историко-книговедческий анализ иллюстрированных изданий товарищества М. О. Вольф // Книга в меняющемся мире: Седьмая науч. конф. по проблемам книговедения. Секция истории книги (до начала XX в.). — М., 1992. — С. 22.

¹⁹ Бадалов А. Л. К вопросу о понятии микрокнига // Шестая Всес. науч. конф. по проблемам книговедения. Секция библиофильства. — М., 1988. — С. 42—43.

²⁰ Михальчук М. Художник і мініатюрна книга // Бібл. вісн. — 1995. — № 4. — С. 33.

критеріями, особливий вид книжкової продукції, який має своє призначення (для невеликих оповідань, віршів, байок, афоризмів, екслібрисів), зручний для зору шрифт, оригінальне художнє оформлення, структурну виразність, оптимальний науково-довідковий апарат. Думається, істина, як завжди, знаходиться посередині, і обидва підходи, разом узяті, вдало характеризують мініатюрні видання як явище.

Значним кроком уперед у мініатюризації книг став винайдений у другій половині XIX ст. спосіб фотомеханічного репродукування, що має можливості для зменшення тексту. Гравірувальники у своїх ілюстраціях до текстів надзвичайно точно передавали кожну маленьку деталь, причому, часто такі малюнки займали менше, ніж 6,5 см² паперу! Один з таких малюнків — портрет англійського лексикографа доктора Семюеля Джонсона, поміщений у 368-сторінковому «Словнику-«мізинчику» англійської мови за редакцією Брайса», надрукованому у 1890-х роках²¹. Подібні видання можна цілком впевнено вважати мініатюрними пам'ятками книжкової культури.

Невизначеним лишається питання щодо розміру мініатюрних книг. У деяких країнах до них відносять книжечки розміром до трьох дюймів, тобто 76x76 мм (при цьому враховують і оправу). Найпоширенішим є визначення мінікниг висотою до 100 мм. У профілі комплектування ВСРВ НБУВ прийнято відносити сюди вітчизняні друки до 100 мм, іноземні — до 110. Варто також наголосити на важливості визначення розміру не лише оправу, а й шрифту, точніше, на їх співвідношення. Щодо мікрокниг, їх розмір значно менший, не перевищує, звичайно, 10x10 мм, і читати їх можливо тільки за допомогою збільшувальних оптичних пристроїв.

Хочеться привернути увагу і до т. зв. «зачитаних», колись масових видань — таких, як букварі, підручники, дитячі книжки та альбоми. Сьогодні цим виданням доступ до серйозних відділів закрито, але колись вони можуть стати джерелами цікавих відомостей. Якщо перераховувати все, що варто тут збирати, то вийде дуже переконливий перелік: сучасні листівки, які не збираються в бібліотеках за Законом про обов'язковий примірник, перші випуски періодичних видань, «самвидатівські» брошури та ін. Деякі такі документи, що віддзеркалюють суворі історичні часи, існують тільки тому, що знайшлися люди, які зберегли їх з власної ініціативи.

²¹ Казковий світ мініатюрних книжок // Пробудись! — 1998. — 22 квітня. — С. 13—15.

Ще більшою мірою унікальність книжкового зібрання зумовлена **особливостями окремих примірників**. Попри те, що друковані книги одного видання ідентичні (і в цьому великий сенс винаходу Гутенберга), подібність ця існує лише до виходу книги з друкарні. В обігу, в руках читачів та власників, книга набуває неповторної індивідуальності²².

Ознайомившись з особливостями, характерними для конкретного видання, спинимось на тому, що робить унікальними або винятковими окремі примірники. В основному це стан примірника, його оправа і походження.

Існує цілий ряд ознак, за якими книга може одержати честь зайняти місце у зібранні рідкісних видань. **Індивідуальна оправа, екслібриси**, власницькі та читацькі **помітки й записи** — ті неповторні риси, які відбивають життя книги, її долю. Багато книжок мають ледь не всі ці ознаки разом.

Стан книжки має велике значення. Важко в наші дні знайти примірники стародруків, які б збереглися в первісному або хоча б у гарному стані, тобто, не були поточені книжковими черв'яками або не мали слідів плям сирості. Красиві картонні оправу минулого століття дійшли до нас, як правило, з відігнутими кутами, зламаними корінцями і забрудненими краями. Тому безперечно підлягає збереженню книга, якщо вона зброшурована і нерозрізана, кришки палітурки не просто оклеєні чистим папером, а й декоровані візерунками, прикрашені рельєфним тисненням або позолочені, і особливо, якщо назва книги дана на передній кришці оправу або на корінці — звичай, що з'явився лише на початку XIX ст. Книгу навіть невідомого сьгодні автора треба зберігати, якщо тогочасна оправа і корінець не пошкоджені — як зразок оправу минулої епохи. В процесі оправлення легко втрачалися списки друкарських помилок, аркуші з крепового, шовкового або цигаркового паперу, особливо ті, на яких друкувалися підписи до ілюстрацій, які вони охороняли, таблиці вклейок чи вкладок. Колись цьому не надавали жодної уваги, а в наші дні все це цінується дуже високо. Бібліотекар повинен дбати, щоби примірник був повним і, за можливістю, у первісному вигляді.

На внутрішній стороні оправу, на форзаці, можна знайти приклеєний екслібрис, а іноді автограф чи напис колишнього власника. В деяких книжках знаходимо майже повний перелік її власників — приватних осіб, монас-

²² Горфункель А. Х., Николаев Н. И. Неотчуждаемая ценность: Рассказы о книжных редкостях университетской библиотеки. — Л., 1984. — С. 6.

тирів, академій, бібліотек, печатки цих установ. Інколи емблеми та печатки ліцеїв, шкіл, бібліотек на книжках — це єдина згадка про зниклі установи.

Відомий старий латинський вислів — «Мають свою долю книги» — точно підходить до книжок з автографами. Напис на книзі надає їй унікальності, адже книга стає єдиною в своєму роді і цінність її зростає: до неї додається ще й потенційна культурна значущість. У кожній такої книги своя історія. Справжніми книжниками завжди цінувалися автографи письменників на книжках.

Великий науковий інтерес становлять різноманітні записи на книгах. Вони нерідко містять цінні історичні відомості, роблять примірник унікальним, відмінним від решти книжок тиражу, розкривають значення давньої книги як явища культури. В історії відомий лише один, на щастя, невеликий період — 20-ті роки ХХ ст., коли в деяких бібліотеках Радянського Союзу книжки з будь-якими записами вважалися «бракованими» й списувалися в макулатуру²³.

Сьогодні з'являється все більше спеціалістів, які небезсторонньо вивчають маргіналії (від лат. *marginis* — край, пізньолатинське *marginalis* — той, що знаходиться на краю) — записи на берегах книги, що читалася видатною особою. Їх зміст може стосуватися як процесів створення книги, так і її долі. Записи розкривають імена власників, дарувальників, свідчать про ставлення читача до книги, тексту, до явищ духовного й культурного життя свого часу. В цих помітках, емоційних знаках — і характер, і процес осмислення, і переживання, і полеміка. Вдумливому читачеві за цими «дрібничками» відкривається особистість. Написи відомих осіб роблять навіть ординарні за змістом книжки знаменитими і цінними, це само по собі служить рекомендацією для розміщення їх у ВРВ. Комплексне дослідження стародруків передбачає, крім обліку й наукового опису, вивчення, систематизацію й публікацію записів на окремих примірниках. Джерелознавче значення таких записів, як свідчить практика, є непересічним для дослідження історії, культури, певного краю. Книжки з автографами варто було б збирати як окрему колекцію, проявляючи тут серйозність у доборі. Проте не завжди походження книги буває таким ясним, і виявити його можна лише ретельно звіряючи маргіналії на берегах, порівнюючи зразки почерку.

Запис на книзі може з'явитися значно пізніше її виходу в світ і зробити примірник пам'яткою зовсім іншої країни або епохи. Доцільною для

²³ Голубева О. Д. Автографы заговорили. — М., 1991. — С. 3.

розкриття фондів є підготовка відповідних каталогів на книги з автографами видатних осіб.

Бібліотечні помітки, залишені на книжках, дають можливість реконструювати й визначити склад тієї чи іншої бібліотеки (державної, церковної, громадської, приватної).

Варта розгляду також категорія книг з додатковими ілюстраціями або вклейками, взятими з інших видань. Усе це робить примірник особливим, характеризує певним чином його володаря. Так, у ВСРВ НБУВ є примірник Острозької Біблії, у який уклеєно розфарбовані гравюри євангелістів з видання М. Сльозки.

Ще за середньовіччя серед бібліофілів виник звичай ставити переважно на титульних сторінках книжок напис «Ex libris» (що означало «Із книг»), а далі прізвище власника. Цей звичай став підґрунтям для розвитку книжкового знака, котрий згодом дістав назву екслібриса, що свідчить про приналежність книги її власнику. З ХV ст. на книжках бібліофілів з'являються наклеєні на внутрішній бік оправи листки з гравюрами й написами, які вказували на власника книги²⁴. Їх метою було не лише прикрашання книжок, а й, головне, утвердження права власності. В ХVІ ст. і пізніше екслібриси стали розвинутою формою малої книжкової графіки. Перші відомі нам книжні знаки належать видатним німецьким художникам ХV—ХVІ ст. Альбрехту Дюреру, Гансові Гольбейну, Лукасу Кранаху²⁵. Виконані в техніці гравюри на дереві, міді та ін., вони були переважно геральдичними, містячи герб власника книги, а вже згодом і сюжетними, з найрізноманітнішими зображеннями. Деякі з них несли на собі й віршовані сентенції²⁶.

У Росії, підкреслює С. І. Богомолів, т. зв. екслібриси з'явилися на початку ХVІІІ ст., під час Петровських реформ, спочатку у вузькому колі освічених діячів. Надалі з'являються перші екслібриси державних і громадських установ. Спершу екслібриси тут також були геральдичними, гравірованими, але з часом вони набували демократичнішого вигляду — як набірний ярлик або штемпель.

Інтерес до книжкових знаків у ХХ ст. значно зростає, і це не випадково: в зв'язку з появою на книжковому ринку цілого ряду книг з приватних колекцій в обігу виявилось багато

²⁴ Богомолів С. И. Книжный знак в России как отражение развития книжной культуры страны // Шестая Всес. науч. конф. по проблемам книговедения: Секция библиофилии. — М., 1988. — С. 46.

²⁵ Український екслібрис. — К., 1977. — С. 7.

²⁶ Шульц Ю. Ф. Книга, автор, типограф в латинской поэзии XV—XVIII столетий // Книжное дело: Ежегодник. — 1993. — С. 26.

книжок з книжковими знаками. Це стимулювало розвиток екслібристики як особливої гілки бібліофільства. Проте при вивченні екслібрисів на перший план, поряд з мистецтвознавчим, висувається історико-книгознавче завдання. Було б доцільним продовжити роботу з метою опису книжкових знаків, такі спроби добре відомі спеціалістам. І велику допомогу тут можуть надати відділи рідкісних книг, переглядаючи свої фонди й готуючи відповідні описи до спеціальних картотек. Взагалі вивчення рідкісних та цінних видань спроможне збагатити як книгознавство, так і бібліотекознавство і бібліофілію, оскільки вводить у обіг масив найцікавіших, інколи унікальних даних. Зв'язок історії бібліофільства з історією книгодрукування, з історією бібліографування рідкісних та цінних видань, з мистецтвом книги дозволяє органічно доповнити історичне книгознавство.

Частину фонду відділів рідкісних видань часто складають **приватні колекції** видатних діячів науки та культури, що становлять історико-культурний інтерес. Вплив приватних книжкових зібрань на процес формування і розвиток фондів державних бібліотек є незаперечним. Останніми роками ця тема захоплює все ширше коло дослідників, які розглядають колишні приватні збірки як цілісний об'єкт книгознавчих досліджень. Саме існування добре скомплектованих і старанно збережених колекцій має певний вплив і накладає велику відповідальність на бібліотекарів. Дослідники відзначають тут і бібліопсихологічний момент: можна говорити про формування виняткового книжкового світу певного відділу, бібліотеки або навіть регіону²⁷. Наголосимо, що зібрання завжди мають відбиток особистостей, які з розумом і терпляче їх збирали. І це стосується не тільки бібліотекарів, а й бібліофілів. Особливий історико-культурний інтерес являють особисті бібліотеки видатних учених, письменників, громадських діячів, бібліофілів.

Загальноприйнятим нині є компактне збереження колекції. Проте якщо вона була розпорошена раніше в силу різних причин, у тому числі у зв'язку з вилученням певних масивів для інших колекцій, наприклад, рукописів, карт, нот, інкунабул чи ін., сьогодні, оскільки зібрати разом її важко, окремі частини колекції введені в науковий обіг через друківані каталоги в різних збірках, варто умовно зібрати її разом, відбивши її цілісність у каталозі, тобто зробити її бібліографічну реконструкцію, не порушуючи існуючу розстановку фондів. Перешифрування ускладнюють пошуки книжок.

Можна стверджувати, що жодна державна чи громадська бібліотека не можуть існувати без

надходження книжок з приватних колекцій. Однак державні бібліотеки відрізняються від приватних, зокрема, й тим, що завданням їх є не колекціонування певних раритетів, а забезпечення насамперед наукових і культурно-освітніх потреб читачів. Але існують й інші аспекти впливу приватних книжкових зібрань на розвиток фондів громадських бібліотек²⁸: влучна пропозиція бібліофіла може на багато років визначити роботу бібліотеки зі створення фонду певної тематики.

Щодо обліку книжкових пам'яток загальноприйнятим у колишньому Радянському Союзі було ведення книг сумарного обліку, зошит обліку інвентарних книг і самі інвентарні книги, оскільки стародруки і найцінніші рідкісні видання проходять обробку безпосередньо у відділі. Бажано також вести книги нових надходжень (за шифрами), описи колекцій, як у архівах, або паспорта на колекції, точний службовий каталог. Практика підтвердила доцільність ведення всіх ланок облікової документації. Облік рідкісних та цінних видань сприяє їх збереженню, правильному формуванню й використанню. Процес обліку включає приймання видань за актами, штемпелювання, інвентаризацію та реєстрацію за шифрами, опис і каталогізацію.

У зв'язку з тим, що багато стародруків становлять конволюти, де можуть знаходитись від двох до сотні алігатів, дещо складніше вирішується питання стосовно одиниць обліку. Тут важлива не тільки кількість назв і примірників, як взагалі в бібліотеках, а й, як у музеях, кількість одиниць зберігання. Наприклад, у НБУВ 317 од. зб. інкунабул, тобто окремих у фізичному розумінні книг (кодексів). У них, завдяки конволютам, зшито 525 видань інкунабульного періоду і ще сотні інших, пізніших видань. Якщо підрахувати кількість назв видань інкунабульного періоду, одержимо іншу цифру, а ще можна визначити кількість томів, оскільки деякі видання під однією назвою виходили кількома томами (книгами) — і наповненість кожного тому своя. Саме звідси випливає, що у відділах стародруків, окрім загальних облікових документів, потрібні ще або описи колекцій (як у архівах), або паспорти колекцій, де будуть прораховані всі означені вище параметри. Всі питання обліку рідкісних та цінних видань мають регламентуватись конкретними інструкціями, розробленими у

²⁸ Барсукова Н. А. Влияние частных книжных собраний на процесс формирования и развития фонда общественной библиотеки // Седьмая научн. конф. по проблемам книговедения: Секция библиотекведения. — М., 1992. — С. 4—5.

відділах відповідно до специфіки фондів²⁹.

Щодо розстановки книг, то найчастіше, після поділу книжок на окремі колекції, є послідовна, формальна нумерація книг. Це різновид т. зв. кріпосної системи розстановки і шифровки, розповсюдженої, скажімо, в ХІХ ст., коли книга одержувала певне місце у шафі чи на полиці. На початку, коли колекції формувалися, наші попередники обов'язково враховували формати видань. Форматну систему розстановки було рекомендовано ще Флоріаном Трефлетом у ХVІ ст. Найчастіше книжки для розстановки розділяють на 4–5 форматів, наприклад, А — до 19 см, В — до 28 см, С — до 38 см, D — більше 38 см (саме так було прийнято в 20-х роках у відділі стародруків ВБУ). У Франції прийнятий такий розподіл за форматами у відділах рідкісних книг: Р (parvus — маленький), М (mediocris — середній), G (grandis — великий), F (folio — ін-фоліо), А (atlas).

Книгосховища від читальні почали відділяти лише в середині ХІХ ст., та й сьогодні в багатьох бібліотеках у відділах стародруків та рідкісних видань старовинні книжкові шафи є не лише предметом інтер'єру, в них і досі зберігають цінні фонди.

Принципи організації колекцій безпосередньо впливають і на їх розстановку. Так, хронологічні, видавничі, шрифтові колекції зберігаються окремо й шифруються в середині колекції послідовно. Розстановці ж кирилич-

них стародруків, довела практика, краще відповідає географічний принцип розстановки — за містами чи місцевостями, де книжки були видані, в середині міста — за друкарями чи друкарнями, а ті, в свою чергу, — за роком випуску, в межах року — за алфавітом. Такий принцип розстановки сприяє науковим дослідженням у ВРВ: поруч стоять усі примірники одного видання, друкаря, в міру їх виходу; зручно порівняти т. зв. дублети (хоча для стародруків, повторюємо, цей термін не підходить), продукцію певного друкаря чи друкарні.

Попри деякі розбіжності в трактуванні та відборі рідкісних видань у світовій бібліотечній практиці було вирішене найголовніше завдання: виокремлення раритетів, вироблення певних правил щодо їх зберігання й користування. Практично скрізь було вирішено, що такі видання не видаються на абонемент, а деякі мають ще додаткові обмеження для книговидачі. Наприклад, у Національній бібліотеці в Парижі, крім відділу рідкісних книг є ще секція «дуже рідкісних книг». Раритети з неї видаються лише доволі вузькому колу дослідників³⁰. Ставка робиться на обслуговування читачів копіями, а оригінал може бути виданий, як у РДБ, наприклад, для книгознавчого дослідження вченому на короткий термін — одну годину. Не йдеться і про відкритий доступ до фондів рідкісних видань. Основні правила щодо збереження книжкових пам'яток повинні бути викладені у відповідних інструкціях ВРВ, які має розробляти кожна бібліотека, враховуючи власну специфіку, проте пам'ятаючи про пріоритет зберігання над відкритістю фондів.

²⁹ Див., напр.: Інструкція про облік рідкісних і цінних видань та окремих видів документів на нетрадиційних носіях Національної парламентської бібліотеки України (1998); Шлях стародруків у процесі локальної обробки фондів у НБУВ (2000).

³⁰ Брейя П. ... — С. 263.